

Хлівна Ірина Вікторівна

д.е.н., професор кафедри економіки та управління персоналом ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація: В статті здійснено аналіз передумов формування конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів та визначено основні фактори, що забезпечують її підтримку в сучасних умовах. Конкурентоспроможність окремого господарюючого суб'єкта розглянуто з позицій оцінки наявності та ефективного використання різного виду інфраструктур на території його базування. Окреслено інституційну складову конкурентоспроможності. Уточнено визначення конкурентоспроможності як економічного процесу. Ідентифіковано умови і фактори, що визначають конкурентну позицію конкретного підприємства. Сформовано систему продуктивних інституційних факторів конкурентоспроможності суб'єкта господарювання.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інституціональний підхід, інфраструктура, інституційні фактори конкурентоспроможності.

STRUCTURAL ELEMENTS AND FACTORS OF COMPETITIVENESS OF MODERN ENTERPRISE

Abstract: In the article the analysis of the prerequisites for the formation of the competitiveness of economic entities and identified key factors to support it in modern terms. The competitiveness of individual economic entity is considered from the perspective of assessing the availability and effective use of different types of infrastructures on the territory of his home. The institutional component of competitiveness defined. The definition of competitiveness as an economic process clarified. The conditions and factors that determine the competitive position of a particular company identified. The system productive institutional factors of competitiveness of the enterprise was formed.

Keywords: competitiveness, institutional approach, infrastructure, institutional factors of competitiveness.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. конкуренція набуває нових рис: вільна конкуренція приватних товаровиробників на відкритих ринках поєднується в найрізноманітніших формах з конкуренцією монополістичних і олігополістичних структур на частково закритих, в тому числі за допомогою політики протекціонізму, ринках; поступово відбувається зсув від використання в основному цінових методів конкуренції до нецінових, хоча в реальній економіці завжди спостерігається їх поєднання. Відзначаються також зміни в структурі попиту – перехід від споживання масової уніфікованої продукції до формування індивідуалізованого споживчого та інвестиційного попиту, що сприяє максимально звуженій сегментації ринків при зростаючій інтенсивності конкуренції.

Суб'єкти господарювання, що конкурують між собою мають в результаті більшу результативність щодо ефективності виробництва, продуктивності праці і виробництва. Це відбувається в умовах постійних змін попиту, умов і

факторів розвитку. Конкуренція за доходи споживача набуває все більш агресивного характеру – виживає тільки найсильніший інноватор. Конкурентна боротьба може досягати такого апогею, що переходить на більш прогресивніший рівень – рівень партнерства. Прагнучи до створення новітніх об'єднань, взаємообмін певними здобутками й досягненнями, інноваційними технологіями, конкуруючі суб'єкти господарювання набувають досвіду і забезпечують взаємне зростання конкурентоспроможності. Одночасно державними органами влади застосовуються нові способи та методи регулювання процесів формування альянсів з надмірною монополізацією виробництва для захисту добросовісної конкуренції. Тому сьогодні, в умовах глобалізації світового господарства і формування «нової економіки» особливий інтерес представляє проблема забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні питання конкурентоспроможності досліджують В. Адамик, Г. Вербицька. На дослідженні конкурентоспроможності підприємства зосереджують увагу І. Балабанова, Н. Бутенко, Н. Гладчак, Н. Грицишин, М. Кривенко, Я. Машталір, Г. Осовська, Н. Струк, Н. Тарнавська, Р.Фатхутдінов, М. Федоркіна, О. Циганок. Більше акцентують увагу на конкурентоспроможності продукції, ніж конкурентоспроможності підприємства О. Сумець, О. Сомова, Є. Пеліхов, а також російські науковці Е. Минько, М. Кричевський.

Метою статті є аналіз передумов формування конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів та визначення основних факторів, що забезпечують її підтримку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Швидке зростання сукупного попиту та інтенсивне підвищення ефективності матеріального виробництва в індустріальному суспільстві, з одного боку, виявили обмеження в нарощуванні матеріальних потреб, а з іншого – створили передумови для переливу значної частини робочої сили в сферу послуг. У рамках індустріального суспільства дозрівають умови для переходу до постіндустріального суспільства, якому притаманне, в першу чергу, виробництво наукомістких товарів і інтелектуальних послуг. В цьому суспільстві найвище цінуються знання, інформація, на базі яких розвиваються інформаційні технології – основа нового типу виробництва, принципово інших, ніж раніше, управлінських систем, інфраструктурних мереж, організації фінансових потоків [2].

Традиційно прийнято вважати, що конкурентні переваги і відповідно конкурентоспроможність підприємства визначається конкурентоспроможністю товарів (продукції і послуг), що ним виробляються та реалізуються на ринку. Проте залишається незрозумілим механізм взаємодії мезо-і макро-рівнів в процесі формування конкурентних переваг суб'єкта господарювання. Інноваційно спрямовані підприємства з новоствореними товарами, послугами, що представляють мезорівень, дають можливість формувати більшість конкурентних переваг, наслідком чого, звичайно, є багаторівнева результативність.

Ціна і якість у своєму співвідношенні щодо окремих товарів, послуг представляють собою певною мірою конкретні конкурентні переваги. Приблизно те ж складається на мезорівні: сукупний потенціал підприємств постає як сума їх потенціалів. Це передумова забезпечення національної конкурентоспроможності, тобто конкурентоспроможності національних виробників, хоча і її зростання зводиться до оформлення певних програмних документів щодо окремих галузей виробництва, підприємств. Проте, в окремих випадках, саме зазначені програми в рамках ефективно здійснюваної промислової політики, можуть призвести до забезпечення зростання ефективності певного виробництва. Однак, промисловість є лише частиною господарської системи, яка, крім того включає масштабну сферу послуг (в т.ч. соціальних), аграрний сектор, тісно пов'язаний з промисловістю, інфраструктурні галузі господарства, тісно взаємопов'язані з промисловим сектором.

Товаровиробники працюють на певній території, що має свій ландшафт та інші природно-географічні умови, вони підпорядковуються національній правовій системі, яка, як правило, істотно відрізняється від інших країн, має свою історію, етнокультурні традиції, що історично формувалися на цій території. Нарешті, здійснюючи господарську діяльність на території певної країни, необхідно враховувати значимість фундаментальної науки з практично повним циклом досліджень як найважливішого джерела конкурентних переваг. Все це істотно впливає на рівень конкурентоспроможності конкретного господарюючого суб'єкта. Проблема полягає тільки в повному та ефективному використанні цих макроумов для забезпечення власної конкурентоспроможності.

При більш детальному аналізі зрозуміло, що конкурентоспроможність товарів і фірм формується на національній природній, соціокультурній та історичній основі, яка створює передумови структурування національного господарства, способу господарської поведінки, спеціалізації країни на виробництві тих чи інших продуктів і послуг.

Процес формування конкурентоспроможності можна представити у вигляді наступної послідовності: на рівні країн створюються передумови для формування конкурентоспроможності на рівні підприємств і фірм, в рамках якого, в свою чергу, безпосередньо створюється конкурентоспроможність товарів. Таким чином, можна припустити, що конкурентоспроможність товарів, продукції, послуг на макрорівні певними чином залежить від макросередовища, оскільки конкурентні потенціали окремих підприємств не просто поєднуються в одне ціле, а зростають, посилюються, концентруються в напрямку утворення нових майбутніх ефектів. Товари та послуги, як зазначалося вище, лише результують цей складний процес формування конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, який їх виробляє та реалізує на ринку.

Як справедливо вважає М. Гельвановський, «стосовно економічної сфери конкурентоспроможність в узагальненому вигляді – це володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання ...

область, або сферу, в якій ведеться змагання, можна назвати конкурентним полем» [1, с. 68]. Території базування підприємств (адміністративно-територіальні одиниці, де суб'єкти господарювання здійснюють господарську діяльність) розрізняються за своїм геоекономічним положенням, природними ресурсами, розвитком інфраструктури, людським капіталом тощо, а відповідно і створюють неоднакові умови для проживання населення і функціонування підприємств, фірм та інших господарюючих суб'єктів. Не дивлячись на те, що М. Гельвановський виділяє тільки трирівневу структуру конкурентоспроможності, він визнає факт наявності конкурентної взаємодії між господарськими комплексами та об'єднаннями підприємств на національному рівні, відносячи їх конкурентоспроможність до макрорівня (свого роду макрорівень другого порядку), оскільки принцип формування їх переваг близький до принципу формування макроконкурентоспроможності, хоч і не позбавлений своєї специфіки.

Конкурентоспроможність окремого господарюючого суб'єкта неможливо розглядати без оцінки наявності та ефективного використання різного виду інфраструктур на території його базування – від виробничої до ринкової. Інфраструктурна забезпеченість відіграє визначальну роль щодо того, наскільки певний потенціал підприємства може реалізуватися в параметри конкурентоспроможності й переваги порівняно з іншими суб'єктами господарювання.

В сучасних умовах інституційна складова конкурентоспроможності стає найважливішим фактором впорядкування взаємовідносин між господарюючими суб'єктами та ефективного використання основних складових цієї конкурентоспроможності. На цій основі можливо більш розгорнуте визначення конкурентоспроможності, яке засноване, зокрема на системному аналізі відомих теоретичних та інституційних характеристик конкурентоспроможності за їх елементами (об'єктами, суб'єктами, властивостями, сферами, умовами та ін.) і наступної композиції інтегральних елементів в синтетичному узагальненні поняття конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Конкурентоспроможність виявляє сутність відносин певних економічних відносин і практично реалізується в якості відносин товарного виробництва і ринкового порівняння корисності, витрат і прибутку їх товарів і послуг серед аналогів, субститутів (замінників) і сурогатів, реалізованих на конкретному ринку в умовах вільної конкуренції і відсутності протекціонізму [4, с. 125].

У такому підході є ряд аспектів, що виражають методологічні засади конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, як економічної категорії, які передбачають її вивчення шляхом ідентифікації якості товарних відносин, як результативного показника ефективності функціонування господарюючого суб'єкта; а за допомогою аналізу порівняльних характеристик різної спрямованості можна визначити підприємства та фірми, які значно ефективніше можуть використовувати наявний ресурсний потенціал.

Таким чином, конкурентоспроможність як економічний процес є

сукупністю складних, суперечливих відносин, на які впливає велика кількість самих різних умов як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру:

- забезпеченість певними факторами виробництва, а саме: сировина, трудові ресурси, інфраструктурні об'єкти;
- наявні умови функціонування: відповідний соціально-економічний, екологічний стан території базування;
- платоспроможний попит на продукцію (товари, послуги), що виробляється, його динаміка;
- загальноекономічні, політико-правові, соціальні, культурні фактори.
- територіальні особливості тощо.

Конкурентну позицію конкретного підприємства можуть визначати наступні умови й фактори:

- географічне розташування;
- природні сировинні ресурси;
- відповідне економічному потенціалу території розташування продуктивних сил;
- наявність інтелектуального, людського потенціалу, мотивів до зовнішньоекономічної діяльності;
- міжрегіональні взаємозв'язки;
- інформаційно-інноваційний, науковий, технічний, комунікаційний, фінансовий, міжнародний потенціал;
- політична атмосфера в регіоні;
- соціальний розвиток;
- підтримка бізнесу місцевими органами влади.

Звичайно, це далеко не повний перелік умов, що характеризують конкурентну позицію суб'єкта господарювання, проте їх взаємний вплив створює засади формування й самостійної реалізації соціальних та економічних проектів, забезпечує успіх у конкурентній боротьбі, у тому числі і на міжнародній арені.

Конкурентоспроможність формується для посилення позицій а рахунок розвитку та освоєння конкурентного потенціалу та формування адекватного цьому потенціалу господарського порядку з урахуванням реалізації можливостей розвитку інституційного забезпечення. Крім того, конкурентоспроможність формується під впливом глибинних і поверхневих характеристик розглянутого процесу. При цьому, крім конкурентних можливостей існують процеси, які гальмують формування конкурентоспроможності підприємства: екстремальні умови виробництва, різний рівень життєзабезпечення населення, які складаються в ряді регіонів однієї і тієї ж країни; низький рівень виробництва товарів і послуг як результат кризових явищ в економіці; віддаленість від економічних центрів країни при нерозвиненості транспортної системи; неможливість забезпечити підприємства та населення території базування товарами власного виробництва і в зв'язку з цим необхідність завозити велику кількість товарів з інших регіонів країни або з інших країн; слабкий інтелектуальний потенціал та низький рівень

соціального забезпечення населення території базування; застарілий виробничий апарат, що є однією з причин низької якості виробленої продукції і як наслідок – високі витрати виробництва, обігу, споживання товарів і послуг; висока екологічна уразливість природного середовища; слабкий розвиток виробничої, соціальної, ринкової та інших видів інфраструктур [8].

Продуктивні сили території базування підприємства формують його конкурентоспроможність як можливість створення матеріального й інтелектуального, духовного виробництва, як здатність виробляти товари, послуги, розвитку всіх видів виробництв. Споживчі можливості території базування формують конкурентоспроможність підприємства за допомогою того, що викликають постійну необхідність розвитку продуктивного і особистого споживання. Взаємодія між цими продуктивними і споживчими можливостями проявляється у формуванні необхідних інституційних форм організації господарства, що проявляються, насамперед, у стійкості та конкурентоспроможності конкретного суб'єкта господарювання.

Як вже зазначалося, одним з основних факторів розвитку конкурентоспроможності та забезпечення конкурентних переваг суб'єкта господарювання в сучасній економіці виступає інституційне середовище. Як зазначає А.Аузан, інституціональне середовище – це сукупність «правил гри», тобто правила, норми і санкції, що утворюють політичні, соціальні і юридичні рамки взаємодій між людьми [5]. Іншими словами, інституційне середовище повинно об'єднувати певний оптимальний склад інститутів, якій є адекватним для певних умов або вирішення певних завдань конкретної економічної ситуації або діяльності.

Інституційне середовище сприяє зниженню управлінських ризиків, трансакційних витрат і збільшує сукупний дохід підприємства. Оскільки інституційне середовище складається з правил, дотримання яких принесе вигоди для всіх господарюючих суб'єктів в порівнянні з їх витратами, то відповідно будуть створюватися стимули для економічного розвитку регіону і країни. Інституційне середовище буде більш ефективним, якщо інститути в більшою мірою будуть знижувати непродуктивну частину трансакційних витрат.

На думку Г.В.Колодко, інфраструктура інститутів американської економіки є більш конкурентоспроможною в порівнянні з країнами Євросоюзу, «американські інститути менш бюрократизовані, ніж їх аналоги в країнах ЄС, тому вони забезпечують сприятливе середовище для розвитку бізнесу і зростання конкурентоспроможності підприємств [6, с. 27]. Яскравим прикладом країни-лідера у світовій конкурентоспроможності за рахунок високотехнологічного експорту, є Фінляндія. Країна перетворилася на високотехнологічну завдяки розвитку інституційного середовища – підтримки з боку держави довгострокової стратегії компанії «Нокія», а також завдяки системі заходів, які, зокрема, включали гнучку систему державної та приватної підтримки малих і середніх підприємств, ефективну взаємодію великого, малого та середнього бізнесу.

На жаль, інституційне середовище нашої країни не тільки має численні адміністративні бар'єри, але й далеке від сприятливого для розвитку конкурентоспроможності економічних суб'єктів, хоча останнім часом робляться заходи по зміні структури виробництва і формуванню інноваційного сценарію розвитку. Інституційне середовище повинне бути спрямоване не тільки на реалізацію та захист прав власності, але і на захист виконання контрактів, правил і механізмів, що забезпечують підзвітність виконавчої влади суспільству, створення правових, економічних та управлінських механізмів стимулювання виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції та т.ін.

Сучасний інституціоналізм наголошує на тому, що інституціональну динаміку визначають багато факторів соціально-економічного походження. У тому числі: характеристика людського та фізичного капіталу; структура виробництва; інвестиції; диференціація державних витрат на потреби регіонального розвитку; умови функціонування ринкових інститутів; політична стабільність (особливо стосовно гарантування прав власності, правил та методів державного регулювання, стабільності еволюційного розвитку економічної системи в цілому тощо). Процес динаміки формальних та неформальних інститутів, формальних та неформальних суспільних правил та норм найбільшим чином проявляє свою специфіку саме на рівні конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Це пов'язано з тим, що в умовах суспільних трансформаційних перетворень на соціально-економічну ситуацію в окремих регіонах впливають багато чинників, а саме: швидкість та масштаби економічних (ринкових) перетворень; рівень розвитку ринкових секторів; можливості використання природно-ресурсного потенціалу та географічного розташування; характер взаємовідносин кожного окремого регіону з центром; можливості регіональних еліт тощо.

Саме вищезазначені інституційні чинники (формальні та неформальні) вирішальним чином впливають на подальше формування та підтримку конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

До інституційних факторів, що сприяють розвитку конкурентних переваг підприємства також можна віднести наступне:

розроблену інноваційну стратегію (або програму соціально-економічного розвитку зі SWOT-аналізом, сценаріями розвитку, в тому числі і інноваційним, програмними заходами та механізмом реалізації);

пріоритетні проекти, що охоплюють національний та міжнародний рівень;

розвинену інфраструктуру ринку (з банками, страховими організаціями, бізнес-інкубаторами, технопарками і т.д.);

розвиток інновацій та підприємництва;

вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, що сприяє інноваційному розвитку підприємства та сталому формуванню, розвитку і реалізації його конкурентних переваг.

У свою чергу, регіональні та місцеві адміністрації для підвищення конкурентоспроможності територій та підприємств що на них працюють, ї

повинні реалізовувати інноваційний сценарій, який включав би спектр напрямів інноваційної діяльності, цілями яких можуть бути: підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників продукції та послуг; перетворення регіону на інноваційний центр національного рівня; підвищення ефективності взаємодії учасників інноваційного процесу в рамках регіональної інноваційної системи. До того ж тільки ефективна взаємодія влади, бізнесу і суспільства призведе до позитивних перетворень в інституційному середовищі.

У загальній масі обставин і умов, що визначають конкурентоспроможність, особливу увагу слід приділяти інституційним факторам, що є фундаментальною основою конкурентоспроможності підприємства та визначальними для здатності решти умов конкурентоспроможності трансформуватися в конкурентні переваги. Проста наявність інститутів не може створювати позитивні мотивації для розвитку конкурентоспроможності. Інститути повинні володіти певними якостями. Шляхом синтезу результатів багатьох наукових публікацій сформовано систему продуктивних інституційних факторів конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, в яку входять:

локальні та регіональні ринки, на яких спостерігається конкуренція місцевих виробників за збут своєї продукції, ціноутворення залежить від співвідношень попиту і пропозиції, а не законодавчих обмежень;

інститути регіонального управління, які забезпечують рівний доступ до ресурсів, гарантують захист прав власності; забезпечуючи низький рівень корупції, регіональна влада виступає як агент економічної координації, що працює на усунення структурних диспропорцій в регіоні та добровільно відмовляється від пошуку природної, ситуаційної бюджетної ренти;

незалежний суд, що викликає довіру громадян до справедливості рішень що ним ухвалюються, потужна система органів охорони правопорядку і виконання судових рішень, що забезпечує високу ступінь невідворотності покарання за порушення законів;

інститути освіти і науки, які забезпечують створення високорозвинених технологій і постійно продукує інновації;

інститути інфраструктури, які пов'язують економічні суб'єкти і дозволяють знижувати витрати пошуку інформації;

система культурних, релігійних цінностей і поведінкових особливостей, які стимулюють інноваційний тип поведінки агентів ринку.

Представлена система інститутів багато в чому ідеалізована, проте практика свідчить, що названі якісні характеристики інститутів створюють позитивні мотивації для підприємницької діяльності, інновацій та інвестицій в економіку регіону, сприяють формуванню конкурентоспроможності його добробуту.

Природно, що регіони функціонують в рамках того інституційного середовища, яке характерне для всієї країни в цілому.

Однак навіть обмежені рамками державних норм і правил, регіональні інституційні системи володіють значною специфікою і визначають

різноманітність систем власності, динаміки економічного і соціального розвитку, стереотипи поведінки влади і місцевого бізнес-середовища, а також населення регіону. Внаслідок цього вважаємо за необхідне при визначенні шляхів росту конкурентних позицій регіонів проведення аналізу якості (продуктивності) їх інституційного середовища [5, с. 73].

Висновки та напрямок подальших досліджень. Таким чином, вивчення особливостей конкурентної взаємодії та конкурентоспроможності товарів, підприємств, галузей, країн присвячено досить велику кількість класичних і особливо сучасних праць зарубіжних і вітчизняних дослідників. Однак у більшості концептуальних підходів поняття «конкурентоспроможність» і пов'язані з ним категорії не аналізуються в контексті міжрегіональних відносин, які все більшою мірою носять конкурентний характер. Слід відмітити підвищений інтерес до рейтингових оцінок конкурентоспроможності регіонів з тих чи інших показників і до регіональної тематики в цілому, яка стає все більш насиченою і різнобічною, що особливо актуально для України, положення якої у світовій економіці все в більшій мірі визначається українськими регіонами. У зв'язку з цим, необхідна розробка концептуальних підходів, в рамках яких враховується регіональний аспект, оскільки конкурентоспроможність національної економіки значною мірою обумовлюється неоднорідністю економічного простору країни і взаємодіями регіональних економік.

Список використаних джерел:

1. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерении // Российский экономический журнал. – 1998. – № 2.-С.67-77.
2. Джемелінська Л. В. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю регіонів України // Формування ринкової економіки. – К., 2011. – Спецвип.: Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи, ч. 1. – С.246–253.
3. Дьяченко А.В. Эволюционная трансформация экономики в конкурентоспособную форму. - Волгоград, 1999.-368с.
4. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
5. Институциональная экономика: новая институциональная теория экономической теории: Учебник / под общей ред. Д. э. н. проф А. А. Аузана. – М.: ИНФРА-М, 2006. – С. 287.
6. Колодко Г. В. Великий постсоциалистический поворот.- СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 172 с.
7. Савченко В. Ф. Рівень конкурентоспроможності держави та регіонів в Україні і шляхи її підвищення // Формування ринкової економіки. – К., 2011. – Спецвип.: Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи, ч. 2. – С.394–402.
8. Сорока М. П. Концептуальні напрями формування стратегії підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіонального господарського

комплексу // Наука в інформаційному просторі. – Д., 2011. – Т. 3 : Державне управління. Юридичні науки. – С. 76–78.

Матеріали подано в авторській редакції